

A KISFALUDY-REGÉK UTÁNZATAI.

(Első közlemény.)

A Kisfaludy-regék nyomában jelentkező gazdag rege-irodalomról már nem egyszer megemlékeztek. Az IK. 1911. évfolyamában Szinnyei Ferenc egy hosszú címsor közlésével is igyekezett elősegíteni ennek az irodalomnak a feldolgozását.

Köztudomású, hogy e Kisfaludy-utánzatoknak önmagukban alig van értékük; jelentőségük csak az, hogy az egymásután fellépő regék egyrészt egy ismert alaptípussal való rokonságnak, másrészt egy meghatározott fejlődésnek a nyomait mutatják és ekkép irodalmunkban a Kisfaludyval nagy népszerűsége jutott műfaj belső életének feltárására nyújtanak alapot. E kettős szemponttal körülbelül adva van tanulmányunknak tulajdonképeni feladata is: megalkotni először a regék képletszerű alapjellemt, ami annyival is könnyebb, mert maga Kisfaludy is egy minden epikai újságot nélkülöző sablont követ, más szóval első regéinek megírása után önmagát utánozza; másodszor megállapítani azt, hogy e költői műfaj művelői kezén a rege-ízlés milyen újabb irodalmi ízlésirányok felé fejlődik el.

I. Az eredeti rege képlet.

Annak kutatásával, mily tényezők működtek közre a rege-ízlés megteremtésében, itt nem foglalkozhatunk s a regék szellemét is úgy vesszük szemügyre, amint az Kisfaludyval már készen áll előttünk. A regék legjellegzetesebb sajátága a bennük nyilatkozó romantika, aminek kidomborodó vonásai Kisfaludynál ugyanazt a képet adják, melyet pl. Mme de Stael nyújt az egykorú német romantikáról. A francia író nő megállapítása szerint a romanticizmus lényege a középkor lovagi ideáljainak, a Gottesdienst, Herrendienst és Frauendienst eszméinek újjáéledése — s Kisfaludy regéi pontosan e keresztény és nemzeti ideáloktól megszabott eszmevilág keretei közt mozognak. A XVIII. század demokratikus szelleme Kisfaludy világnézetét teljesen érintetlenül hagyta, ő a középkor ragyogó vagy szomorú fényű fikciói közt érzi magát otthon. Ezért

való e korból mindenik hőse: nagyrészüket a király magánügyeiben is hadba szólítható hűbéres, a szerelméhez tűzön-vízen hű lovag és a pápához bűnbocsánatért zarándokló, szentföldön penitenciázó megtévedt nemes. Oly világ, mely legjobban ragadhatta meg nemesi olvasóközönségének képzeletét. Ez hozza meg azt a hihetetlen népszerűséget, hogy a regék utánzóit csak abban a mérvben fogytak el, amelyben az újabb nemzedékek kivetkeztek, 1848 előestéjén, a Kisfaludytól irodalmilag képviselt rendi eszmevilágból. A lovagkor emlékeinek kultuszával össze volt forrva a hazafias érzés, s Kisfaludy hazafiságának ezt a nemesi színezetét utánzóit is öröklük, amikor pedig ez a nobiletarius jelleg eltűnőben van, akkor már a rege is megszűnik az lenni, ami volt.

Egyébként azt látjuk, hogy a hazafiság, mint érzelmi indíték, a kor majd minden költőjénél azonos formában van meg. A hazafiság a napja, az éltető heve a magyar romanticizmusnak s ha a XIX. század első felének bármely költőjét figyeljük meg, ihletükben szembetűnőnek fogjuk találni a hasonlóságot. A hazafias megnyilatkozás ugyanis a nemzeti multba való beleélésnek egy sajátos módján történik, mely a kor minden számottevő költőjével közös és egyformán a hazafias történeteszemlélet, a tragikus pátosz és az eszmélkedő filozófiai hajlam erőforrásaiból táplálkozik. Vörösmarty epikus költészetét egy ünnepélyes formájú, méltósággal visszafojtott hazafias líra hatja át. Ugyanezt az elegyedést állapíthatjuk meg Kisfaludynál is. Csak ami az eposzban a tartózkodó komolyság hangján jut kifejezésre, a regékben az még lelkendező, naiv szavalás a haza szerelméről: Kisfaludy regéiben a Vörösmarty-féle eposz serdülő korát éli. Amiben legkevésbé térnek el egymástól, az az elégikus alaphang és az eseményeknek tragikus irányba való fejlesztése.

Elmondhatjuk, hogy ebben az időben költészetünk tengelye a hazafiság. A szerelem költőink jó részénél csupán megpihentető intermezzo a haza jobb sorsáért való munkálkodásban, s ezt Kisfaludy és Petőfi egyformán a «szabadság, szerelem» jelszavába sűríti. A regéknek a kor általános érzelmi diszpozícióiban gyökerezésére azonban élénkebb világot vet az, hogy Berzsenyi és Kölcsey legmegkapóbb alkotásainak inspirációját is egy olyan érzés szüli, mely a regék előhangjában epikaiáivá tárgyiasodva mintegy keretét alkotja a történetnek. *A magyarokhoz* és a *Zrinyi dala* ihlete a mult bámulatának és a jelen törpesége érzetének összeütközéséből fakad. A legtöbb előhangban pedig azt tapasztaljuk, hogy a váromladék szemlélete (köztudomás szerint a regék nagyrésze egy-egy romhoz fűződik) szintén egy ily belső összeütközést foglal magában: a pusztulás képe az egykori élet fényét idézi fel, s ennek megfelelőleg a vár szomorú vidékének megjelenítését a bevezető

strófákban nyomon követi a képzelet visszafordítása a mult nagyságának ragyogó világához. A rege maga ez ellentéteknek az összekötő fonala.

A regéknek ez a hangulati beirányozottsága, mely állandóan megtartva mintegy a jelen és mult áthidalásaként hajlik ki az előhangból az egész rege fölé, első határozott jegye e műfajnak. Csak meg kell nézni egynéhány rege előhangját. Minden bizonnyal ott találjuk az ihletet adó tárgyra való rámutatást, néha csak úgy, hogy a költő ráirányítja hallgatója figyelmét (pl. «Nézd ama vár omladékát...» W. J. *A kényszerített házasság*), máskor meg akkép, hogy részletes rajzát is adja az illető romnak vagy vidéknek. Ez a külső világra való ráfigyelés aztán hirtelen egy belső, képzeleti világ megelevenedésének ad helyet, s a hallgató előtt egy nagyszerű mult képe bontakozik ki, melyet a költő nosztalgiája színez mélabúsrá. Az ihletnek teljesen hasonló fejlődését azonban még lírai költeményekben is felleljük és a regeírók mellett ott látjuk Kölcseyt, kinek *Rákos* c. költeménye például az érzelem fokozatos felépülésének következő ritmusát mutatja:

1. versszak. A költő megnevezi azt a dolgot, mely ihletének felkeltője («Rákos bolyongék partjaidon...») s mindjárt tükrözi érzelmi reakciójának eredményét («Könny forrt szememben...»).

2. vsz. Ez a lírai hangulat multakat felidéző képzeletműködést indít meg («Körülem érzém egykori hőseink árnyékainak gyöngye fuvalatát...»)

3. vsz. A felmerülő képzetek vízióvá sűrűsödnek. («Hajh, látom őket...»)

4. vsz. A látomás jelenvalóvá elevenedik: kiáltás hangzik, kard villan, tárogató riad... s a regeíróknál ilyenkor következnek a történet.

A regék és e lírai költemény invenciójának ez az egybeesése nem is véletlen, mert hiszen a rege sohasem lépett ki teljesen a líra köréből. A regeíróknál csak egyetlen egy érzés van, mely őszinte és mélyen átérzett: az a hazafisággal átszőtt melankólia, melyet az elmúlásra figyelmeztető vár vagy kolostorrom keltett fel bennük. Ez a gyökere az egész regeköltészetnek. Amit a regeköltő ezen kívül ad, az csak ékítése, költött mesébe öltözése ennek az egyszerű, könnyen támadó s még könnyebben továbbadható romantikus érzésnek. Magát az eseménysort a költő nem is éli át képzeletében: csak a rege alapjául szolgáló lírai élmény igazi, az ebből sarjasztott regényes történet azonban költőileg hazug, mivel hősei sztereotíp bábok, mozgatójuknak csupán kölcsönadott szóruháját viselik. A költő maga rendesen kívül marad szereplői életén — ennek tulajdonítható az a sok hiba, amit a regékben annyira kifogásoltak.

Az epikainak tartott regék e fogyatkozása még Kisfaludytól származik. Az ő faculté maitresse-e a líra volt, s ennek a tehetségnek folyton az élmények adta újabb ösztönre van szüksége, hogy ne tévedjen a 'palinodia' sekélyeseibe.

Himfy azonban a *Boldog szerelemmel* kiénekelte magát s a későbbi regélőnek csupán az érzelmi folyamatok kipróbált kliséi maradtak meg, melyeken minden további megszólalásnál egyre jobban meglátszottak a használat nyomai. S mivel az életet lírai vízióban látó lelkiisége nem párosult azzal az okfejtő érzékkel, mely számot vet a belső élet hátterét alkotó realitással: elbeszélő műveiben sem tud saját énjétől megszabadulni. Ezért a regék hangszerelése a kiélt érzések rendkívül egyhangú, gépies és szűkkörű chromatismusa marad.

Ez érzésvilágnak, amint az egész magyar romanticizmusnak is, legjelentősebb eleme a hazafias történet szemlélet, ami úgy szólván genetikusan kapcsolatban van a legtöbb regével, mivel az az érzelmi állapot, melyben a rege fogan, épen a mult dicsőségének vagy tragikus nagyságának meghatódott bámulata. Az ebből fakadt alkotásoknál nem csupán céger a «magyar előidőből, Korvin Mátyás korából, a XVI. századból» féle megjelölés, s még kevésbé a rege epikai hitelét szolgáló tudatos műfogás. A regék másik fontos eleme a szerelem. Ennek az érzésnek az ábrázolása, végletessége és lélektani indokolatlanságai miatt, majdnem egészen jellemző erő híján van — a szerelem itt nem több, mint az a súly, mely a rege-cselekvény gépezetét működésben tartja. Nem találjuk meg a regékben a vallásnak áhitatos, misztikus mélységű érzését sem, legfőkébb intézményes formájának külsőleges vonatkozásait, az egyházat. A vallásos érzést pedig a mesének babonás jelek és előérzetek titokzatos erőivel való átszövése pótolja némiképp. Megállapítható tehát, hogy bár a regék a mult század eleji romantikus kedély kifejezői, a romanticizmus lelki tényezői közül a nemzeti érzés átéltsége intenzitásával annyira túlsúlyban van, hogy mellette a másik kettőnek a szerepe egészen elhalványul.

A regéknek e romantikus szelleménél azonban érdekesebbek jellegzetes műfaji sajátosságai.

A regeírásnak, hogy úgy mondjuk, technikájához tartozó sajátosságok között legfelölőbb az *előhang*. Nincs szerves összefüggésben a regében foglalt történettel, — ép ezért el is maradhat — de szemléleti és hangulati határozományaival szükséges alkateleme a későbbi regéknek: bemutatja azt a viszonyt, melyben a regélő van egyfelől a történettel, másfelől hallgatójával. Megvan a szokott helyzete, hangulata, sőt mondókája is, s a költő ezt mindaddig ismétli, variálja, míg a képzettársítás megrögzülése folytán fölöslegessé válik. Kisfaludy első regéiben sohasem hiányzik a költői elhelyezkedésnek ez a megjelölése, később azonban époly nélkülözhetőnek tetszett, mint a drámai előadásnál az a régen divott figyelmeztető prologus, mely a közönséget az illúzióknak a valósággal való összevételétől óvta. A regék prologusának azért

is el kellett utóbb tűnnie, mivel csakis megszokottá vált, obligát dolgokat mondhatott el, miket a költő az unalmasság veszedelme nélkül nem variálhatott a végtelenségig, annyi leleménnyel pedig nem rendelkezett, hogy újságot, fejlődést vihetett volna belé.

Az előhangban, mely néha 20 Himfy-strófáig is terjedt, a költő legtöbbször annak ad kifejezést, hogy az elmondandó rege nem egyéb, mint valamely várrom genius loci-jának megnyilatkozása a költő lelkében. Láttuk már a regeíróknak azt a törekvését, hogy a regét mint a mult és a jelen ellentétes képeinek miértjére adott választ tüntessék fel. Ez a beállítás az előhangban történik. Az ellentét egyik sarkpontjának, a jelennek kivetítése inkább egy-két külsőleges vonás meghúzásából áll, mint amilyenek a rom-silhouette, a helyrajz- és névmegjelölés, az útvonal és a vidék képe. A kontraszt természetesen a vár régi lakói örömteli életének és a romokban heverő lak sivárságának szembeállításában domborodik ki. A vár egykori urát a vitézkedés, szerelem és életkedv ragyogó képei övezik; emlékét a költő lelkében rontásként kísérik «az enyészetnek szomorító bús jelei», a huhogó baglyok, leomló várfalak és az üvöltő szél. Jelentőségében nagyon megnő ez az ellentét azáltal, hogy a költő rendszeren a nagy idők dicsőségére és a jelen szégyenletes alacsonyására való kiterjesztésével is kiélezi.

Az előhangban jut kifejezésre az a viszony is, melyet a költő önmaga és közönsége között képzel el. A regélő ugyanis mindig egy meghatározott tartásból és hangnemből beszél, mely époly konvencionális lesz, mint volt a középkor különféle csoportokba tartozó énekeseié, vagy amilyen ünnepélyes, öntudatos, intő és buzdító volt a módja Tinódi krónikát zengő lantos-énekeinek. A nép mesélő öregjeinél ma is megtalálhatjuk a fantasztikus történetekkel oktató ember hagyományos, naivan komoly tartását. Ezekéhez hasonló a regélő is, azonban különbözik tőlük annyiban, hogy sokkal melegebb, közvetlenebb, líraibb és épen nem tárgyilagos. Már az alkalma is a regélésnek, ha meg van nevezve, az intim időtöltésnek a jellegét akarja adni a műfajnak: úgy tünteti fel, mint a hosszú téli esték beszélgetéseinek, időmúlásának egyik nemesebb formáját. Ha a *Csobáncz* és *Tátika* ismert hangulatképéből a kandalló utóbb ki is kopik, az eredeti Kisfaludy-féle regélő tartás bizonyos sztereotip plaszticitással tovább él a regeírók képzeletében, s némelyikük az ott látott intérieur-tónust még akkor is utánozza, mikor a színhely tulajdonkép már a szabadban van.¹

¹ Összehasonlításul ajánljuk a következő helyeket: Balla K.: *Hős regék*, 1826, 24. l. Jakab J.: *Buda*, Hébe, 1826. Császár F.: *Kemendvár*, 1828, előhang.

A regéköltő tehát annak elhitetésére törekszik, hogy történetének szűk baráti kör számára való elmondásában leli kedvét. Mondanivalója így a bensőség és a meghittség kedvesen szerény köntösében jelenik meg, s a közeledés formájának e bizalmasságával együtt jár, hogy a regélő meg is szólítja képzelt hallgatóját. Kisfaludy néha még néven is nevezi őket (*Tátika, Somló*), de a közönséges gyakorlat megmarad az ilyen *apoztrofálásoknál*: édes-kedves, kedvesim, kedves szép, barátom, édes magyarom stb.

E megszólítással együtt a költő egy kecses *meghívást* (invitatio) is el szokott mondani, mely mintha távoli megfelelője volna az eposzok invocatiójának. Amint az eposz megszerúségébe mélyedő író a múzsa sugallatáért folyamodik, a meghitt regélésbe kezdő költő a hallgatónak együttérzését, bátorítást adó figyelmét kívánja. A regének ez a személyhez intézése olyan támasz a költő számára, mely a regélés sajátos hangnemének megtalálását teszi lehetővé. Emellett azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ismételt alkalmazásukban legnagyobb része mégis az utánzásnak van, amit a következő példák is valószínűbbé tesznek: «Jőjj szelid Lenkám, tenéked egy regét éneklek el»; vagy «Elterülve e tölgy alján im halljad egy bús rege»; és «É monostor sír-vidéke Két hivek halotti széke; Nézd Lottim gyász szőnyegét, Sird el velem e regét.»¹

A költő és hallgatója viszonyára utal még az előhangnak egy olyan mozzanata is, mely a költőt valamely szellemi helyezkedésben mutatja be. A költő *magára* mutat, hogy ezáltal a regemondónak, a közönségével való minden közvetlen kapcsolata ellenére is, valamelyes tiszteletreméltó különállást biztosítson. A kép, melyet önmagáról ad, a költőt rendszerint abban a pillanatban ábrázolja, midőn a mult szellemeivel társalkodik, századokat varázsol fel az enyészetből, a haza régi fényének ragyogását deríti a jelenre s a messzi időkre furódó pillantására a meghatottság könnyes fátyla borul. Ez a lírai élmény a költőt aztán látnoki magaslatokra emeli, honnan mint feltárt színpadot tekinti be az egész történet életét.

Kisfaludy a regélés közvetlen módján meg szokta mondani azt is, hol hallotta, kitől kapta a regét, s ebből a *regeforrás* közlésének szokása fejlődött ki az utánzóknál is. Természetesen nem hiteltigénylő komoly forrásutalásról van itt szó, csak olyan bevezető formuláról, mint a népmesékben a «hol volt, hol nem volt» kezdet vagy az óperencián túlra való eligazítás: az általuk megjelölt hely feltalálhatatlan, de szakadatlan ismétlődésük folytán kedvesen ismerős helyrajzi fogalmakká

¹ Idézve a következő regékből: Sz. D.: *Vándor szellem*; Sz. B.: *Remete barlang*; Sz. Sebők J.: *Klára*.

válnak. Kisfaludy egyszer azt mondja, hogy a regét Somló vára mohos falában olvasta, máskor meg (*Miczbán*) hogy egy Ecsed várában talált kötényből betűzte ki, melybe képszerűen volt behímezve a rege. A forrásmegjelölésnek ez a neve csupán képletes; semmivel sem jelent többet az az igen gyakori hivatkozás sem, mely egy «ősz öreg» szájába adja a regét.

Ezek után a regei előadásnak még azt a figyelemreméltó sajátosságát kell megemlítenünk, hogy az antik tragédiák *chorusához* hasonlóan a történés egy-egy fordulópontján a költő is megszólal. E megszakítások többnyire az előhangból is ismert hazafias kesergéseket juttatják levegőhöz, gyakran pedig az eseményekhez fűzött erkölcsi oktatást adnak. A közbeszótt moralizációk még annyiból is hasonlítanak a karhoz, hogy az író baljóslólag a szereplők sorsának szomorúra fordulását is jelzi bennük vagy pedig résztvevőleg sóhajt fel a bekövetkező szerencsétlenség előtt. A cselekmény folyamán való ez a szubjektív nyilatkozás mindennél meggyőzőbben mutatja a műfajnak lírai fogantatását, amit csak jól-rosszul leplez a rege-képlet epikai hagyományként követett szabványaival.

TÓTH BÉLA.